

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega
Adorp • Sauwerd • Wetsinge

oorlog en verzet:
Meindert Veldman
Willem Zwartenkot
Jan Reitsema

jaargang 6 nummer 16, april 2018

Redactioneel

2018 is door het Nationaal Comité 4 en 5 mei 2018 uitgeroepen tot "Jaar van Verzet" - aandacht voor de oorlogsjaren in onze dorpen. In een extra dikke editie belichten we de bijzondere lotgevallen van drie dorpsgenoten: Meindert Veldman, Willem Zwartenkot en Jan Reitsema. We zijn ons ervan bewust dat naast deze verzetsstrijders er ook andere moedige verzetsmensen en dorpsgenoten met onderduikers in Ubbeqa zijn geweest. Hun soms onwaarschijnlijke inzet en belevenissen zijn niet alleen historie, maar kunnen ook dienen als bron van inspiratie voor en reflectie op de vraagstukken van nu.

Coverfoto: oorlogsmonument Sauwerd. Foto: Jan de Groot

Terugblik lezing 6 december jl.

"*Waarom hebben we eigenlijk dijken?*": een intrigerende titel in een jaar dat de Kerstvloed 1717 wordt herdacht! Ben Westerink nam op 6 december een goedgevulde zaal (ongeveer 60 belangstellenden) mee in een zoektocht naar antwoord op deze vraag. Immers, in Groningen en in Friesland bestaat een indrukwekkende infrastructuur "tegen hoog water" in de vorm van wierden. In Groningen vormden ruim 200 (dorps)wierden en honderden huiswierden een veilige plek voor zeker 10.000 mensen waar vijftien eeuwen aan is gebouwd. Zonder dijken kon een extreme vloed vrijelijk over de kwelders en achterliggende gronden uitstromen. Na de aanleg van dijken (ongeveer 1100) werd het zeewater door stormvloedden hoog tegen de dijken opgestuwd. Bij een dijkdoorbraak spoelde een vloedgolf over het achterliggende land.

Hoe gevaarlijk was het wonen op de (onbedijkte) kwelder? Uit onderzoek van Wierum is gebleken dat deze toch niet uitzonderlijk hoge wierde (vanaf 400 v. Chr.) hoog genoeg was om extreem hoog water te overleven. Op de middel- en hoge kwelders waren er zelfs nederzettingen die niet verhoogd waren (vlaknederzettingen); Westerink liet een mooi voorbeeld zien van zo'n nederzetting die langs de Oude Adorperweg tevoorschijn kwam. Doordat, na de laatste IJstijd, de zeespiegel nog altijd steeg, werden de kwelders steeds hoger en werden uiteindelijk ook de wierden verder opgehoogd: een heel dynamisch landschap. Dat liet Westerink zien in een aantal stijlkanten van pas gegraven sloten, o.a. ook tussen Sauwerd en Adorp langs de spoorbaan. Zo'n stijlkant is als het ware een "streepjescode van de geschiedenis" op die locatie.

Een heel belangrijke ingreep in het landschap, nog vóór de bedijking, was de ontginning van het veen – vanaf 800 kleinschalig, maar tussen 900-1100 grootschalig. Westerink illustreerde de gevolgen in o.a. het grote gebied rond Bedum: door ontwatering, inklinking en door ontginning verteert het veen via oxidatie, met een forse bodemdaling als gevolg. Om te voorkomen dat grote gedeelten van Groningen door de veenontginning onder water zouden lopen, werden binnenlandse dijken (bv de Wolddijk) en zeedijken aangelegd. Omdat

de Fivel en de Hunze begonnen dicht te slibben, werden nieuwe waterwegen gegraven om het water uit de laaggelegen gebieden te krijgen.

Daarmee werd uiteindelijk de hamvraag van de lezing beantwoord: de enorme maaiveldverlaging door de grootschalige veenontginning veroorzaakte een ecologische ramp én maakte de aanleg van dijken noodzakelijk! Het waren de bewoners van de ontgonnen venen die met het bedijken zijn begonnen. Het is de vraag of de bewoners van de wierden geholpen werden met deze dijken.

Lezing op 16 mei a.s.

Derk Jan Tinga verzorgt op woensdag 16 mei een lezing over "Windmolens en Sarrieshutten in Groningen". Al in de twaalfde eeuw werden er windmolens in Europa gebouwd, de zgn. standerdmolen. In de vijftiende eeuw werd daaruit in Nederland de wipmolen ontwikkeld, bedoeld voor het uitslaan van overtollig water. Een geheel nieuw en bekend molentype kwam in de zestiende eeuw: de houten (en dus veel lichtere) acht-kante molen. In de lezing wordt veel aandacht besteed aan de economische gevolgen van deze technologische ontwikkelingen. Voor de belastingheffing op (het malen van) graan werd naast de molen een "sarrieshut" gebouwd voor de belastingambtenaar.

Derk Jan Tinga is o.a. vrijwillig molenaar en woont in Winsum.

De lezing vindt plaats in Artharpe te Adorp en begint om 20.00 uur (voorafgegaan door een ledenvergadering vanaf 19.30 uur).

Oproep

Dit nummer van Diepgang is gewijd aan de Tweede Wereldoorlog en het verzet in Ubbeqa en haar inwoners van toen. Ook in het volgende nummer zal waarschijnlijk een herinnering aan die tijd worden opgenomen: evacués in Sauwerd. De redactie roept lezers op herinneringen aan de oorlog te melden, zodat deze in volgende Diepgangen gedeeld kunnen worden met de andere lezers.

Over verzetsstrijder Meindert Veldman en zijn familie in oorlogstijd

door Bé Kuipers

Boer Meindert Veldman en zijn vrouw Tine waren in de oorlog 1940-1945 actief in het verzet. De boerderij op Heksum was zowel onderduikadres als uitvalsbasis voor verzetsactiviteiten. Omdat de beide broers Freerk (84) en Jan Anne Veldman (81) nog uit de eerste hand kunnen vertellen over de oorlog en wat er toen met hun familie is gebeurd, heb ik hen geïnterviewd.

Het gezin Veldman woonde op een boerderij op Heksum, aan de Hekkumerweg 9 en bestond uit vader Meindert Veldman (1904-1945), moeder Tine Kiers (1906-1988) en de kinderen Alina (1932), Freerk (1934), Jan Anne (1937) en Gerdien (1941).

Het gezin Veldman, v.l.n.r. Freerk, Jan Anne, Meindert, Tine, Alina en Gerdien. Foto genomen omstreeks 1943, uit privébezit fam. Veldman

In de jaren dertig was het crisis alom, ook in de landbouw. De boerderij met 80 hectare land bestond voor ongeveer 70 ha uit akkerbouw en ongeveer 10 ha uit

grasland. Het was vanaf de stad gerekend de eerste bouwboerderij. Verder waren het in deze omgeving voornamelijk veeboeren. Omdat deze grond eigenlijk niet geschikt was voor akkerbouw (te zware klei), besloot Meindert eind jaren dertig naar de nieuwe Wieringermeerpolder te verhuizen. Door het uitbreken van de oorlog ging dat niet door.

Clandestien dorsen

Tijdens de oorlog heeft Meindert Veldman veel gedaan voor de voedselvoorziening in de provincie Groningen. Al het verbouwde graan moest aan de Duitsers geleverd worden. Maar er werd op de boerderij zo veel mogelijk achtergehouden. Bij het clandestien dorsen werd het koren uitgespreid op de deel. Alle schuurdeuren gingen dicht en een span paarden liep vervolgens over het koren. Het zaad werd daarna in zakken geschept, meest tarwe, dat voornamelijk door molenaar Hazekamp in de molen van Adorp werd gemalen. Het meel was nodig voor diverse mensen in de omgeving, vaak gedistribueerd door bakker Zwartenkot met zijn bakkerskar. Een aanzienlijk deel ging ook per schip naar het westen van Nederland, waar men grote behoefte aan meel had. Freerk: "Hier moet ook fietsenmaker Dik genoemd worden, aan de Bedumerweg in de stad Groningen. Deze man fungeerde als knooppunt in de distributie van meel naar het Westen."

Actief verzet

Meindert Veldman was eerst leider van de verzetsgroep Nul, een verzorgingsgroep voor onderduikers, die speciaal in de provincie Groningen actief was. In 1944 werd hij provinciaal leider van de Groningse knokploegen. Knokploegen (KP's) waren opgericht door de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, voornamelijk om te zorgen voor bonkaarten voor onderduikers, die door overvallen op distributiekantoren ('kraken' in verzetstermen) buitgemaakt werden. Later werden door de KP's ook liquidaties en sabotagedaden gepleegd.

Het actieve verzet van Meindert begon in oktober 1942 met het onderdak verlenen aan twee jonge marechaussees, Willem Homoet en Hylke van der Heide (schuilnamen Wim en Piet). Deze hadden van de burgemeester van Bedum de opdracht gekregen om het Joodse echtpaar Meijer te arresteren. Wim en Piet weigerden dat, lichtten het echtpaar Meijer hierover in en vluchtten vervolgens naar Heksum. Het echtpaar Meijer dook

onder maar werd uiteindelijk toch gearresteerd en afgevoerd naar Auschwitz, waar ze zijn vergast. De twee marechaussees kregen op de boerderij van Veldman een verblijf in de nok van de dakkapel boven het balkon aan de voorkant van het woonhuis. Het was er erg krap, je kon er net met zijn tweeën liggen. Jan Anne benadrukt dat Heksum een onderduikplaats was voor verzetsstrijders en niet voor "gewone" onderduikers die weigerden te werk gesteld te worden in Duitsland.

In 1943 is er huiszoeking geweest op de boerderij. De Duitsers dwongen Freerk (toen 9 jaar) hen naar zijn vader te brengen. Meindert werd ruw ondervraagd, maar bleef rustig. Ondertussen haalden de Duitsers alles overhoop maar konden niets verdachts vinden. Meindert was boos over zoveel rommel en eiste excuses. Die kreeg hij schoorvoetend, maar hij bleef verdacht. Ze hebben vreselijk geluk gehad want in de schuur, in een donkere hoek naast wat gereedschap en werktuigen, stond een kist met verboden spullen, pamfletten, geweren, munitie en radio's, die Meindert juist in het hooi wilde verstoppen. De Duitsers hebben de kist niet opgemerkt. De onderduikers op Heksum konden ontsnappen, want postbode Dijksterhuis, die ook de telefooncentrale beheerde, had gehoord dat deze overval op handen was en kon de mensen op Heksum tijdig waarschuwen.

De boerderij van de familie Veldman op Heksum, gezien vanuit het zuidoosten. Foto overgenomen uit het boek "Heksum in oorlogstijd"

Acties vanuit de verzetsgroep op Heksum waren o.a. een overval op het distributiekantoor in Slochteren, waarbij een grote hoeveelheid bonkaarten is buitgemaakt en verstoopt op de boerderij. Verder het in brand steken van treinwagons met stro voor de Duitsers bij Hoogkerk en ook het bevrijden van opgepakte verzetsstrijders. Voordat de mannen vertrokken voor een dergelijke actie werd er altijd eerst gebeden. Dat was voor iedere actie een vast ritueel, ze gaven elkaar daarna een hand en zongen het bekende lied *Een vaste*

burcht is onze God. Meindert Veldman was belijdend lid van de gereformeerde kerk en had veel steun aan zijn geloof. De zondag voordat hij werd opgepakt door de Duitsers, preekte de dominee over zondag één, uit de Heidelbergse Catechismus: *Wat is uw enige troost in leven en sterven?* Na afloop van de kerkdienst zei Meindert: "Zo, nu kunnen we er weer tegenaan."

Verraad door Geesje Bleeker

Op de avond van 27 juli 1944 werd Meindert door verraad van de koerierster, Geesje Bleeker, op de boerderij gearresteerd. Jan Anne: "Geesje was bij ons kind aan huis, speelde vaak met ons en nam soms snoepjes voor ons mee." Die middag was ze nog in de tuin van de boerderij om zich er blijkbaar van te vergewissen dat Meindert thuis was. Ook nu werd Meindert tevoren gewaarschuwd, maar hij wilde niet wegvluchten omdat hij alleen met de kinderen op de boerderij was.

Geesje Bleeker 1920 – 2011. Foto overgenomen uit het boek "Geesje Bleeker, ... enz." (zie Bronnen)

Geesje Bleeker uit Delfzijl was een jonge, aantrekkelijke vrouw, waar veel mannen op vielen. Binnen het verzet was dat de eerder genoemde Hylke van der Heide. Maar ze had ook omgang met verschillende hoge Duitse militairen. Op voorstel van Homoet en Van der Heide is Geesje als koerierster opgenomen in de verzetsgroep van Meindert Veldman. Het natrekken van haar antecedenten is echter wegens tijdgebrek onvolledig geweest. Daardoor heeft ze minstens zeventien verzetsmensen in Groningen aan de Duitsers kunnen verraden, waarvan vijf de oorlog niet hebben overleefd. Behalve in de provincie Groningen was ze later ook actief in Drenthe, waar ze een zelfde dubbelrol speelde. In Diever heeft ze onderduikers gewaarschuwd en geholpen te ontsnappen vlak voor een overval op een boerderij, maar ze heeft ook verzetsmensen verraden. Nog later was ze voor de Duitsers informant in de gevangenis om medegevangenen uit te horen.

Moeder kwam niet

De kinderen Veldman werden na de arrestatie en het afvoeren van vader Meindert als gijzelaars opgesloten in een slaapkamer, bewaakt door een Duitse militair. Jan Anne herinnert zich nog dat hij erg bang was, vooral als hij naar de wc moest. Hij moest dan langs een Duitse soldaat met een geweer, die op wacht stond voor de deur. De Duitsers verwachtten dat moeder Tine spoedig bij haar kinderen op de boerderij zou komen, waarna ze ook haar konden arresteren. Want ook moeder was actief in het verzet. Moeder was die dag toevallig naar de stad voor boodschappen, maar werd onderweg naar huis gewaarschuwd door de buren Raangs van de villa Hecticum, aan de Provincialeweg. Ze heeft die nacht doorgebracht bij de familie Werkman in het Schathoes bij de ijsbaan in Sauwerd en is daarna ondergedoken in de stad Groningen.

Familie Bijsterveld

Toen de overvalwagen met Meindert erin wegreed, vroeg Meindert aan de Duitsers om even te stoppen bij de boerderij van Bijsterveld. Hij vroeg daarbij of vrouw Bijsterveld op de kinderen mocht passen. Dat was Meinderts grootste zorg, dat de kinderen alleen achterbleven. Het verzoek werd gehonoreerd en vrouw Bijsterveld voegde zich bij de kinderen.

Jan Anne: "De familie Bijsterveld is zeer waardevol geweest voor ons gezin. Zo was Hennie, onze dienstbode, als een zuster voor mij." Hennie (toen een jaar of 19), was een van de tien kinderen van Jan Luitje Bijsterveld en Aaltje Hummel. Bijsterveld moest, nadat Meindert Veldman was opgepakt, de werkzaamheden op de boerderij leiden. Het gezin woonde op boerderij "De Wieken", ten zuiden van de Hekkumerweg, bij de driesprong op Heksum. Deze boerderij was ook eigendom van de familie Veldman en is vlak na de oorlog door brand verwoest.

Vrouw Bijsterveld wist het voor elkaar te krijgen dat de kinderen toch konden ontsnappen, min of meer onder de ogen van de Duitse bewakers. Ze heeft aan de Duitsers gevraagd of de kinderen buiten in de tuin mochten spelen, met het argument, je kunt die kinderen niet dagenlang in een kamertje opsluiten. Dat werd toegestaan.

In opdracht van vrouw Bijsterveld kwamen de kinderen een voor een bij haar in de keuken van de boerderij. Daar trok ze hen zoveel mogelijk kleren aan, ondanks het warme zomerweer. Daarna gingen ze weer naar buiten om te spelen. De buren Heuker en Dijkstra hebben toen een voor een de kinderen al spelenderwijs naar de bosjes gelokt en ineens waren ze verdwenen. Verstoopt in de boerderij van Bijsterveld, op de zolder boven de paardenstal. Ze hebben daar ook nog gegeten. Daarvandaan zijn ze naar het Reitdiep gebracht, zijn

die overgestoken met een klaarliggende boot om vervolgens bij verschillende onderduikadressen in de provincie te worden ondergebracht.

Beide broers vragen zich nu nog af hoe het toch mogelijk geweest is dat de Duitsers niet gemerkt hebben dat de kinderen ontsnapten. En ook dat vrouw Bijsterveld niet opgepakt is. Freerk: "Wij als kinderen genoten blijkbaar een zekere vrijheid. Bovendien waren er op Heksum veel meer kinderen en ook de familie Bijsterveld was een groot gezin. Daardoor hadden de Duitsers wellicht geen goed overzicht over alle kinderen." Op de vraag vanwaar die moed en durf van hun vader en moeder en van de familie Bijsterveld zegt Freerk: "Je bent tot meer in staat dan je denkt." Jan Anne voegt eraan toe: "En je rolt er in, bijna als vanzelf. Daarna is er eigenlijk geen weg terug."

Weer bijeen in Groningen

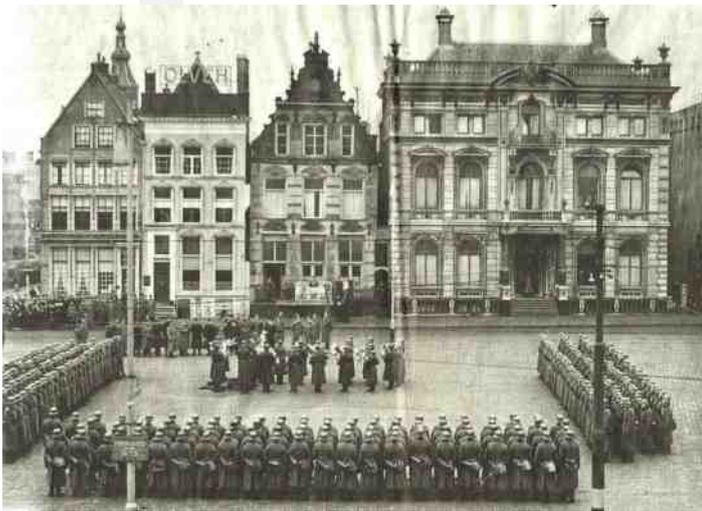
Na een verblijf op diverse onderduikadressen, de kinderen in de provincie, moeder in de stad, kwamen ze weer samen op een onderduikadres bij de familie Eskes aan de Oliemulderstraat in de Oosterpoortwijk in Groningen. Het was het meestershuis van een lagere school, een groot herenhuis met een serre. Het huis staat er nog, de school is er niet meer. Freerk en Jan Anne sliepen er op de bovenverdieping in een bedstee. Achter een houten wand sliepen nog andere onderduikers. Tijdens deze onderduikperiode hadden de kinderen schuilnamen. Jan Anne heette Jan de Boer, Freerk was Frits en moeder was mevrouw de Boer.

Maar ook dit onderduikadres werd verraden en tijdens een razzia zijn ze, ook het gezin Eskes, naar het Scholtenhuis afgevoerd. Freerk vertelt daarvan nog een anekdote. Het was op de verjaardag van Eva, een van de kinderen van de familie Eskes. Via via had vader Eskes geregeld dat er gebakjes waren, wat in die periode van de oorlog een bijzonderheid was. Deze gebakjes zouden 's avonds genuttigd worden, maar zover kwam het niet. Freerk ziet het nog voor zich: "Terwijl de Duitsers schreeuwend het huis binnenstormen, gooit mevrouw Eskes de doos met gebak in de kachel met de woorden: "Die zullen de Duitsers niet hebben."

Het Scholtenhuis

Het Scholtenhuis aan de Oostzijde van de Grote Markt in Groningen werd tussen 1878 en 1881 gebouwd in opdracht van de bekende Groninger industrieel W.A. Scholten. Het pand werd door de bezetter gebruikt als hoofdkwartier voor de regionale afdeling van de Sicherheitsdienst en de Sicherheitspolizei. Onder leiding van de gevreesde SD-er Robert Lehnhoff (de beul van het Noorden) werden er honderden verzetsstrijders gevangengenomen, verhoord en beestachtig gemarteld.

Toen moeder en de kinderen in het Scholtenhuis aankwamen, in de kamer van Lehnhof, begreep moeder dat de schijn ophouden nu geen zin meer had. Toen ze zei wie ze werkelijk was, riep Lehnhof: "Eindelijk hebben we dan mevrouw Veldman te pakken." Toch heeft moeder niets losgelaten, ondanks dat ze tijdens de verhoren behoorlijk te lijden heeft gehad. Freerk: "Voor een kind is dat heel moeilijk om aan te zien, want je kunt niets doen." De kinderen zijn niet geslagen.

Het Scholtenhuis in Groningen - oostzijde Grote Markt tijdens WO2, het grote gebouw rechts. Foto uit Dagblad van het Noorden, 12 april 2008

Moeder en de kinderen (uitgezonderd kleine Gerdien, die woonde bij familie in Aduard) plus het gezin Eskes werden opgesloten op de zolderverdieping van het Scholtenhuis. Daar werd op een zeker moment ook ene Domela Nieuwenhuis binnengebracht. Jan Anne is toen heel erg bang geweest, want de man zat onder het bloed en ging verschrikkelijk tekeer. Zijn zoon was even tevoren door de Duitsers doodgeschoten. Deze zoon was ook actief in het verzet en had een advocatenkantoor in de Pelsterstraat in Groningen, tegenover het Pelstergasthuis, het gebouw staat er nog. De vader, Jan Derk Domela Nieuwenhuis, was dominee en een neef van de bekende politicus Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een van de oprichters van de socialistische beweging in Nederland. De vader schreeuwde toen hij werd binnengebracht: "Ze hebben mijn zoon vermoord, de schurken, de schavuiten."

Het was daar op de zolder van het Scholtenhuis erg vol met gevangenen. Als ze niet verhoord werden viel er de meeste tijd niet veel anders te doen dan wat naar buiten kijken, op de Grote Markt. Op dinsdagmorgen werden de kramen voor de wekelijkse markt opgezet. Dat ontlokte bij Jan Anne de opmerking: "O moeder, kijk, de Israëlieten zetten hun tenten op."

Moeder stond een andere keer voor een van de ramen van de zolderverdieping en zag opeens Hennie Bijster-

veld, hun dienstbode, op de Grote Markt. Ze liep voor het stadhuis langs en kamde haar haar. Toen kamde moeder ook haar haar. Dit was een wederzijds levens-teken naar elkaar over een afstand van vele tientallen meters. Dat moest wel op die manier, want de Duitsers in het Scholtenhuis waren er fel op dat de gevangenen iemand op straat herkenden. Die kon ook in het verzet zitten en alsnog gearresteerd worden.

Een groot wonder

Na drie dagen zijn moeder Tine en de kinderen weer vrijgelaten. Officieel wegens plaatsgebrek, maar waarschijnlijk met opzet, om te zien naar welk adres ze zouden gaan, om zo nog meer onderduikers te kunnen oppakken. De SD-ers volgden hen, naar ze dachten ongezien. Jan Anne herinnert zich dat hij, als hij angstig achterom keek, soms in een flits een soldaat in een portiek zag glippen. Freerk: "Omdat moeder in Groningen de middelbare school had gevolgd, kende zij de binnenstad op haar duimpje en wist allerlei steegjes en kleine straatjes." Toen ze zo door de stad liepen, achtervolgd door SD-ers, gebeurde er een "groot wonder". Het was augustus en er brak een ongekend hevig onweer los, met felle bliksemslagen, harde wind en stortregens. Het was echt noodweer en moeder en de kinderen werden drijfnat. Maar ze liepen stevig door en schuilden niet. Ze gingen het ene steegje in, sloegen een hoek om en gingen weer een ander straatje in. Zo hebben ze de Duitse achtervolgers van zich af kunnen schudden.

Ze zijn toen naar het huis van dominee Van der Ziel gegaan. Diens vrouw was een nicht van moeder Tine. De pastorie van Van der Ziel bevond zich in een zijstraat achter een apotheek op de hoek van het Damsterdiep en de Petrus Campersingel. Toen moeder en de kinderen bij het huis van Van der Ziel aanklopten voor onderdak, zei tante Jo: "Jullie kunnen hier echt niet zijn. Jullie moeten hier weg!" Dat zei ze volgens Freerk omdat haar man ook in het verzet zat. Ze zijn niet eens binnen geweest.

Ds. A. van der Ziel (1905-1990) is predikant van de gereformeerde kerk van Wetsinge-Sauwerd geweest van 1940 tot 1943. Daarna ging hij naar Groningen. Hij is vooral bekend geworden door zijn rol bij het ontstaan van de vrijgemaakte kerk in 1944. Volgens Jan Anne zat hij inderdaad in het verzet en heeft hij enige tijd gevangen gezeten. "Ook liet hij in Sauwerd tijdens de kerkdienst soms het Wilhelmus zingen," zegt Jan Anne.

Naar Ten Post

Moeder en de kinderen liepen verder over het Damsterdiep in oostelijke richting. De bedoeling was om richting Ten Post te gaan, waar de ouders van moeder een boerderij hadden, "Dinghweer", vlakbij Lellens.

Het bleef echter maar regenen. Moeder realiseerde zich dat ze in ieder geval zo niet door konden lopen naar Ten Post. Ze waren allemaal doornat en verkleumd. En de afstand was veel te groot, zeker voor de kinderen, en bovendien was het niet ongevaarlijk. Ten einde raad belde ze op Oosterhoogebrug op goed geluk aan bij een huis. "Toen gebeurde er opnieuw een groot wonder," zegt Freerk. Op dit adres bleek een groentebouwer te wonen die ook wel met groente ventte in Ten Post en die de ouders van moeder Tine kende. Ze werden hartelijk ontvangen, konden zich wat opknappen en kregen wat te eten en te drinken.

Deze man zei: "Ik breng jullie wel naar Ten Post met de groentekar." De kinderen gingen plat in zijn groentekar liggen. Daar werden groentekistjes schuin overheen geplaatst met een kleed erover en met een paard ervoor. Moeder kreeg mannenkleden aan en een pet op en ging naast de man op het bankje zitten. Zo zijn ze naar Ten Post gereden.

Boerderij Dinghweer bij Lellens omstreeks 1950. Foto overgenomen uit het boek "Heksum in oorlogstijd"

Opa en oma Kiers wisten niet wat ze zagen, ze waren totaal verrast. Op deze boerderij zijn ze gebleven tot aan de bevrijding, zonder verder noemenswaardige belevenissen. De kinderen gingen daar zelfs naar school. Ook Gerdien is hier naartoe gebracht.

Moeder Tine is toen nog een paar keer op de boerderij in Heksum geweest om te zien hoe het er bij stond en om te overleggen met Bijsterveld over de werkzaamheden. Ze was dan verkleed als veekoopman in een lange jas met een pet op en laarzen aan.

De bevrijding in Ten Post was tamelijk heftig. Het halve dorp zat in de boerderij, evenals mensen uit Appingedam en Delfzijl, waar nog hevig gevochten werd. Opmerkelijk was volgens Jan Anne dat de dorpselite zich in de kelder van het voorhuis had verstopt, het gewone volk verbleef in de schuren.

Het vervolg van Meindert, Wim en Piet

Na zijn arrestatie is Meindert afgevoerd naar het

Scholtenhuis in Groningen, waar hij ondervraagd en gemarteld is. Vervolgens kwam hij terecht in de Scheveningse gevangenis, het "Oranjehotel", waar hij ook hardhandig is verhoord. Daarna is hij overgebracht naar het concentratiekamp Vught.

Willem Homoet en Hylke van der Heide wilden aanvankelijk naar Engeland via Delfzijl, maar dat mislukte door verraad. In 1944 waren ze actief binnen de verzetsgroep Groningen aan de Turfsingel, die eveneens door verraad van Geesje Bleeker werd opgerold en naar het Scholtenhuis gebracht. Dat was op dezelfde dag dat ook Meindert werd gearresteerd. Zo kwamen Homoet en van der Heide later tegelijk met Meindert Veldman in Vught terecht. Terwijl de geallieerde bevrijdingstroepen Vught al naderden, werd Van der Heide daar in 1944 gefusilleerd. Meindert en Wim Homoet zijn samen op transport gesteld naar concentratiekamp Sachsenhausen en van daaruit overgeplaatst naar concentratiekamp Bergen Belsen. Daar zijn beide vrienden op dezelfde dag, op 22 februari 1945, overleden aan vlektyfus. De familie Veldman was tot 24 juni 1945 onkundig van de dood van vader Meindert. Op die dag kregen ze via het Internationale Rode Kruis het bericht dat hij was overleden.

Advertentie afkomstig uit het dagblad Trouw van 7 juli 1945

Bronnen:

- Interview met de broers Jan Anne en Freerk Veldman, januari 2018.
- DVD (video-opname) van een gastles door Jan Anne Veldman, *Verzet en Verraad in Sauwerd '40-'45*, op de OBS te Eenrum (groep 7), 2016.
- Gerben Dijkstra (red.) e.a., *Geesje Bleeker, ik pleegde geen verraad om het verraad*, Beilen, 2016.
- Wieger Kamminga, *De gemeente Adorp in de storm*, Lesbrieft voor het basisonderwijs over de Tweede Wereldoorlog, Sauwerd, 2010, uitgave in eigen beheer.
- Kees Jonkheer, *Heksum in oorlogstijd*, Kampen, 2008, uitgave in eigen beheer.

Willem Zwartenkot, spil van de ondergrondse

door Gerta Boonstra

Toen burgemeester Bruins Slot in 1942 vervangen werd door de Duitsgezinde burgemeester Karres, brak er voor de ingezetenen van de voormalige gemeente Adorp een moeilijke tijd aan. Karres was niet bepaald geliefd. Op een enkele NSB'er na, moest de meerderheid van de bevolking niets van hem hebben en hij werd zoveel mogelijk gemeden of genegeerd. Maar er was ook een kleine groep van dappere mensen die daadwerkelijk in actie kwam. Enerzijds waren dat mensen die zich aansloten bij een regionale of landelijke verzetsgroep, zoals dat het geval was met landbouwer Meindert Veldman uit Heksum (zie elders in dit blad), anderzijds waren dat de mensen die samen de "ondergrondse" vormden. De ondergrondse opereerde meer plaatselijk. Hun taak was de communicatie binnen het verzet te verzorgen, de door het verzet bemachtigde distributiebonnen naar de plek van bestemming te brengen of de van de Duitsers gestolen wapens te verbergen. Allerlei kleine, maar daardoor niet minder levensgevaarlijke, acties behoorden tot hun taak. De spil van de ondergrondse in de voormalige gemeente Adorp was zonder twijfel bakker Willem Zwartenkot uit de Kerkstraat te Sauwerd. Bij het aanbreken van de oorlog was hij nog jong, 26 jaar, en nog niet getrouwd. In 1942 trouwde hij met Angenietje Jaarsma uit Schillingham, die vanaf dat tijdstip niet alleen zijn levensgezellin was, maar die hem ook trouw steunde in al zijn verzetsactiviteiten en hem in 1944 zelfs vrij wist te pleiten uit Duitse gevangenschap. Maar daarover later.

De communicatie in de jaren '40-'45 verliep nog primitief. Het doorgeven van vertrouwelijke informatie per telefoon was uitgesloten, omdat de beheerders van telefooncentrales, meestal op het plaatselijke postkantoor, de gesprekken konden mee beluisteren. Om die reden maakte de ondergrondse van Adorp, Sauwerd en Wetsinge dus geen gebruik van de telefoon en moest communiceren via persoonlijk contact op plaatsen die niet zo in de gaten liepen. Vaak was dat ten huize van Willem en Angenietje Zwartenkot, waar een paar extra mensen niet opvielen tussen de vele klanten. Als er iets viel te bespreken waarschuwde Willem Zwartenkot het hoofd van de Adorpse ondergrondse, politieman Hendrik Jan Oostinga, die in de Stationsstraat naast dokter Nanninga woonde. Om niet op te vallen stalde Zwartenkot zijn fiets dan achter de garage van dokter Nanninga en liep via de achtertuinen naar het huis van Oostinga. Mevrouw Nanninga-Thomassen à Thuesink van der Hoop van Slochteren, die niet op de hoogte was van de ondergrondse activiteiten van

Zwartenkot en Oostinga, mopperde dan: "Waarom zet die brutale kerel toch steeds zijn fiets achter onze garage?" Maar na de oorlog is het – onder het genot van een kopje thee en een sigaretje - wel weer goed gekomen tussen de bakker en de freule.

Trouwfoto uit 1942 van Willem Zwartenkot en Angenietje Jaarsma

De ondergrondse regelde veel zaken die rechtstreeks met de onderduik te maken hadden. Verder verrichtte men hand-en-spandiensten voor het verzet. Bakker Zwartenkot was contactpersoon voor de onderduikers. Er was altijd dringend behoefte aan voedselbonnen en aan steeds nieuwe onderduikadressen en soms liep hij met veel geld op zak dat bedoeld was voor het levensonderhoud van de onderduikers. Voor het vervoer van wapens, vertrouwelijke gegevens en voedselbonnen werkte men samen met koeriers. Een van de dapperste koeriers in Sauwerd was Klaas Datema, oom van Menko Datema van Onstaheerd. Klaas miste een deel van zijn been, omdat hij als scholier op het station van Sauwerd onder een trein gekomen was. Dat bleek tijdens zijn koeriersdiensten een voordeel, omdat hij be-

richten en voedselbonnen in de holte van zijn prothese kon verstoppen. Deze voedsel- of distributiebbonnen waren door het verzet buit gemaakt door overvallen op drukkerijen of distributiekantoren. Alvorens de koeriers ze naar de onderduikadressen brachten, werden ze in Sauwerd opgeslagen op de zolder van smederij Homan aan de Oude Winsumerstraatweg. Daar zat namelijk koerierster Bien Vegter uit Groningen ondergedoken, die vanaf deze plek rustig haar ondergrondse werk voortzette en van hieruit de verdeling van distributiebbonnen regelde.

Janna, de zus van Willem Zwartenkot was in 1938 getrouwd met Roelof Bouwman, die als ambtenaar werkte op het gemeentehuis van Sauwerd. Omdat hij vanaf 1942 nauw moest samenwerken met Karres was hij vaak als eerste op de hoogte van maatregelen en besluiten die de burgemeester in opdracht van de bezetter nam. De zo verkregen informatie over op handen zijnde huiszoekingen of arrestaties speelde hij door aan zijn zwager Willem Zwartenkot, die de betreffende personen dan tijdig kon waarschuwen. Volgens de kinderen van Zwartenkot heeft hij op deze manier ook Meindert Veldman gewaarschuwd dat hij moest maken dat hij wegkwam omdat de SD samen met Geesje Bleeker in aantocht was. Helaas kon Veldman zo gauw niet weg, omdat z'n vrouw toevallig niet thuis was die dag en hij z'n kinderen niet alleen kon laten.

Als Karres niet in het gemeentehuis aanwezig was, neusde Bouwman altijd in diens kamer en onderzocht de bureauladen en de prullenbakken. Zo vond hij eens een verkreukeld stuk carbonpapier met daarop een lijst namen van mannen uit Adorp en Sauwerd. Door onmiddellijk zijn zwager daarover te berichten, kon die de mannen waarschuwen, waarna ze tijdig konden onderduiken. Een tweede ambtenaar op het gemeentehuis die informatie doorspeelde aan het verzet was Hennie Harsema uit Adorp, die eenzelfde belangrijke rol speelde bij hulp aan onderduikers. Harsema en Bouwman samen wisten onder het oog van Karres clandestien heel wat extra stamkaarten uit te geven, waarvoor weer extra voedselbonnen verkregen konden worden voor de onderduikers. Toen Karres het eindelijk door begon te krijgen, speelden beide ambtenaren de vermoorde onschuld.

Karres en Willem Zwartenkot konden elkaars bloed wel drinken, maar het lukte de burgemeester niet zich van zijn grootste vijand te ontdoen. Hoewel hij hem in zijn correspondentie met de Duitse instanties aanmeldde als "zeer anti-Duits", kon hij maar geen overtuigend bewijs vinden van de ondergrondse activiteiten van de bakker. Anderzijds mislukte ook zijn poging om Willem Zwartenkot naar Duitsland te sturen in het kader van de "Arbeitseinsatz". Als bakker werkte hij name-

lijk in de voedselvoorziening en was daardoor vrijgesteld van tewerkstelling. Na de oorlog, bij de berechting van Karres, kreeg Zwartenkot een brief te zien waarin de burgemeester aan de Duitse autoriteiten had geschreven dat "Zwartenkot waarschijnlijk niet in aanmerking kwam voor tewerkstelling, maar dat ze hem maar eens flink de stuipen op het lijf moesten jagen".

Bakker Zwartenkot verkocht niet alleen brood aan huis. Hij en zijn knecht Jan Luit Bijsterveld gingen ook met fiets of bakkerskar op pad om het brood uit te venten aan klanten die ver weg woonden, in de Meeden of in Adorp. Dat bood ongekeerde mogelijkheden voor ondergrondse activiteiten. In de fietsmand of in de bakkerskar bevond zich vaak meer dan brood alleen. Soms werd er meel rondgebracht, afkomstig van het graan dat Meindert Veldman uit Heksum clandestien had achtergehouden ten behoeve van de onderduikers. Graan dat gemalen was op de molen van Adorp. Verstoppt onder het brood en met lijfsgevaar bracht bakker Zwartenkot dat graan ook wel naar fietsenzaak Dik aan de Bedumerweg te Groningen, van waaruit het verder vervoerd werd. Dat is altijd goed gegaan.

Duitse soldaten die ingekwartierd waren in Sauwerd kwamen wel eens voor een broodje of een gebakje in de winkel van Zwartenkot.

De bakkerij van Zwartenkot in de Kerkstraat

Gebakjes waren een zeldzaamheid in oorlogstijd en Willem wist handig op het verzoek van de Duitse soldaten in te spelen met een tegenverzoek. Als ik van jullie suiker en meel krijg, zei hij dan, zorg ik dat jullie je gebakjes krijgen. Meestal werden de schaarse producten dan wel geleverd uit de rijke voorraadkast van de Duitsers. En Zwartenkot wist het wel zo te spelen dat er veel meer geleverd werd dan voor die paar gebakjes nodig was. Soms kwamen diezelfde Duitsers de fiets van Zwartenkot lenen voor een uitstapje in de

buurt. Op een ochtend kwamen ze opnieuw de fiets halen, maar de bakker weigerde dit keer en zei dat hij de fiets zelf nodig had om brood bij de klanten te bezorgen. Willem Zwartenkot moet op dat moment peentjes gezweet hebben, want als de Duitsers zouden aandringen, zou het er voor hem slecht hebben uitgezien. Die nacht was hij namelijk aanwezig geweest bij een clandestiene slacht van een koe aan de Munnikeweg en hij had een deel van het vlees voor de onderduikers mee naar huis genomen in de broodmand voorop de fiets. En daar lag het nog steeds! Gelukkig drongen de Duitsers niet aan en Zwartenkot kwam met de schrik vrij.

Toen in 1943 de Duitsers het bevel gaven alle radio's in te leveren, was Willem Zwartenkot dat niet zomaar van plan. Hij vroeg onmiddellijk het nieuwe radiotoestel van meester Nienhuis te leen en leverde zijn eigen oude gevalletje in bij de Duitsers. Voortaan werd er samen met vertrouwde buurtgenoten naar Radio Oranje geluisterd ten huize van Willem en Angenietje Zwartenkot. En er lag wel meer verstopt in de bakkerij. Op de meelzolder, achter de meelzakken, lagen de muziekinstrumenten verborgen van het muziekkorps Dilettant uit Sauwerd waar Willem voor de oorlog een enthousiast lid van geweest was. En ergens vernuftig verstopt in de kelder (alleen Oostinga wist waar) lagen gedurende de gehele oorlogstijd wapens te wachten op een moment dat ze ingezet zouden kunnen worden.

Het meest riskant was het verstoppertje van de Engelse boordschutter die letterlijk uit de lucht kwam vallen. Zijn naam was George Watts en hij was nog maar begin 20, toen zijn Lancaster vliegtuig bij Enumatil uit de lucht geschoten werd. Enkele dagen hierna kregen Willem en Angenietje bezoek van ds. Van der Ziel, de gereformeerde predikant van Sauwerd, met het verzoek snel onderdak te vinden voor een Engelse militair. Omdat niet direct een ander onderduikadres voorhanden was, besloot het bakkersechtpaar dat George Watts bij hen mocht onderduiken. Nou, dat was wat, want er was ook personeel in huis, dat beter van niets kon weten. De Engelsman werd daarom aan hen voorgesteld als "een doofstomme neef". De "neef" logeerde in de voorkamer en hield zich voornamelijk bezig met kaartspelletjes en 's avonds een potje schaak met zijn gastheer. Als er soms "moffen" door de Kerkstraat liepen, bespioneerde George Watts hen vanachter de vitrage. De aanwezigheid van de Engelsman in hun huis was letterlijk levensgevaarlijk voor het bakkerschtpaar. Helemaal toen in Bedum een zekere Keijzer door het verzet werd doodgeschoten en er in Winsum en Sauwerd razzia's dreigden. Waar moest men zo gauw met George Watts naar toe? In afwachting van

de huiszoeking werd besloten George onder de preekstoel van de gereformeerde kerk te verstoppertje tot het gevaar voorbij was. Kort daarna kwam het verzet hem halen, om hem via zuidelijk Nederland en de Pyreneeën weer terug te brengen naar Engeland. Na de oorlog ontving Willem Zwartenkot een oorkonde van de Chef Maarschalk van de Britse Luchtmacht met als inhoud: "Deze oorkonde is toegekend aan WILLEM ZWARTENKOT als een teken van dankbaarheid en waardering voor de hulp verleend aan de zeelieden, de militairen en de leden van de luchtmacht van het Britse Gemenebest van Landen, hulp die hen in staat stelde aan de vijand te ontsnappen of aan hem te ontkomen".

Een keer is het toch misgegaan. Dat had te maken met de illegale verzetskrant "Trouw", die in 1943 was opgericht door een groep mensen, waartoe ook oud burgemeester Bruins Slot van Adorp behoorde. In het hele land werd de krant verspreid door moedige mensen, die hiervoor soms met hun leven moesten betalen.

In Sauwerd en omgeving waren het Willem Zwartenkot en Jan Luit Bijsterveld die het illegale krantje, verstopt onder het brood, uitdeelden aan een deel van hun klanten. Helaas werd een van die klanten gesnapt door de Duitsers, waarna ze opbiechtte dat ze die krant van de bakkersknecht gekregen had. En even later stonden de Duitsers al in de bakkerij. Willem Zwartenkot kon praten als Brugman, maar dit keer ontkwam hij niet aan arrestatie. Samen met Jan Luit Bijsterveld werd hij afgevoerd naar Winsum voor een eerste verhoor. En daarna overgebracht naar het Scholtenhuis in Groningen. Maar daar was het zo overvol met arrestanten dat Willem en Jan Luit naar het Huis van Bewaring werden gebracht aan de Hereweg (nu de Van Mesdagkliniek). Gelukkig werden ze in één cel ondergebracht zodat ze hun verklaringen op elkaar konden afstemmen. Bij de pittige verhoren konden ze zo beiden blijven verklaren dat ze de krantjes per post hadden ontvangen en geen idee hadden van wie. Het was een angstaanjagende

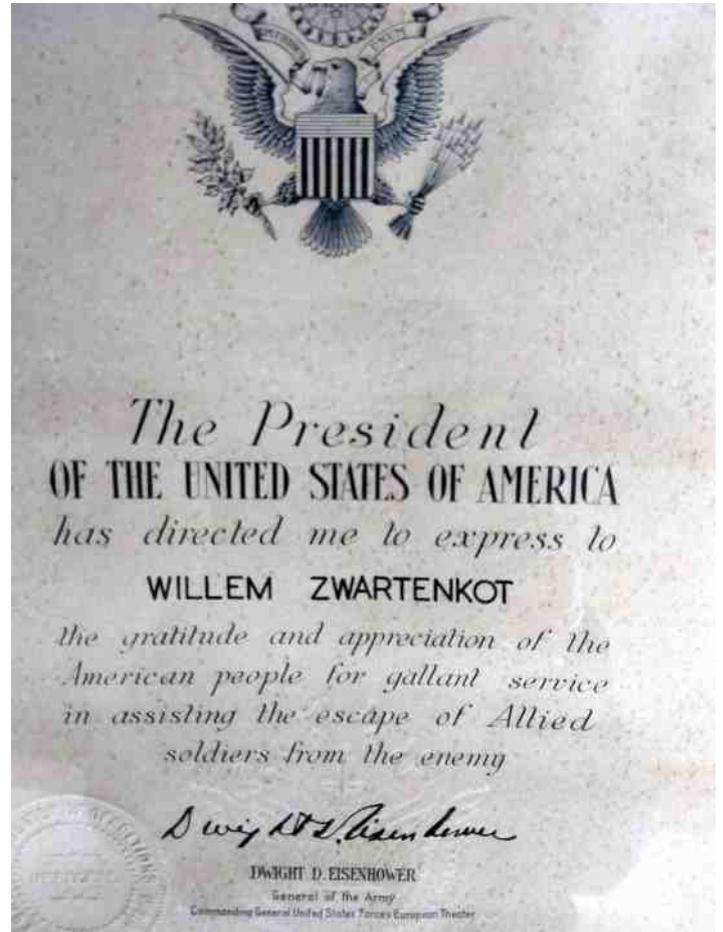
ervaring, want iedereen wist hoe een dergelijke arrestatie kon aflopen. Ook Angenietje wist dat. Toen ze tijdens Willems gevangenschap 's nachts een auto met grote snelheid hoorde komen aanrijden, dacht ze: nu komen ze mij ook halen! Achteraf bleek het de auto van de dokter geweest te zijn, op weg naar een bevalling. Maar de angst en bezorgdheid om Willem gaf Angenietje ook ongekende kracht en moed. Tijdens zijn afwezigheid stapte ze ieder morgen op de fiets om naar het Scholtenhuis te gaan in een poging de hoogste SS'ers te spreken te krijgen en te pleiten voor vrijlating van Willem en Jan Luit. En uiteindelijk is dat ook gelukt. Geholpen door het feit dat de Duitsers het einde van de oorlog al voorvoelden en er nog zoveel mogelijk eigen gewin uit probeerden te slaan, stelden ze uiteindelijk voor Willem Zwartenkot vrij te laten tegen betaling van 10.000 gulden. Dat was een ongehoord bedrag dat onmogelijk op te brengen was. Na enig onderhandelen wist Angenietje het bedrag terug te brengen tot 3000 gulden voor Willem Zwartenkot en 1000 gulden extra als Jan Luit Bijsterveld ook vrij zou komen. Diezelfde dag nog te betalen. Hoe het Angenietje gelukt is dat geld binnen een paar uur bij elkaar te schrapen is een verhaal apart. Hier vermelden we alleen dat ze in ieder geval het grootste deel van het geld kon lenen bij Fokke Noordhuis, die naast het gemeentehuis woonde en van wie bekend was dat hij over veel geld beschikte. Nog diezelfde dag fietste Angenietje Zwartenkot terug naar Groningen om het geld naar het Scholtenhuis te brengen. Waarna Willem en Jan Luit werden vrijgelaten.

Bovenstaand verhaal is niet compleet. Willem Zwartenkot was een bescheiden man en vertelde slechts mondjesmaat over zijn verzetsactiviteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wie bij de Groninger Archieven de systeemkaarten bekijkt van verzetsbetrokkenen, ziet dat de kaart van Willem Zwartenkot overvol is met de vele activiteiten en groeperingen waarbij hij betrokken was. Hoe belangrijk hij was binnen het verzet blijkt ook uit de drie oorkonden die hij na de oorlog mocht ontvangen en die de wand van zijn kamer sierden, toen hij na zijn werkzame leven met Angenietje verhuisde naar

Welke Jan Luitje Bijsterveld?

Jan Luit Bijsterveld (bakkersknecht bij Zwartenkot) is niet dezelfde persoon als Jan Luitje Bijsterveld (knecht bij Veldman). Ze verschillen nogal in leeftijd. De eerste werd in 1921 geboren in Wetsinge en is bij het uitbreken van de oorlog nog maar 19 jaar oud. De tweede werd in 1894 te Adorp geboren en was tijdens de Tweede Wereldoorlog al van middelbare leeftijd. Uit informatie van Aaltje Miedema en Klaas Bijsterveld

Winkheem in Winsum. Behalve de al vermelde oorkonde van de Britse Luchtmacht was dat een persoonlijke dankbetuiging van Prins Bernard en een Oorkonde ondertekend door Generaal Dwight D. Eisenhower.

Oorkonde voor Willem Zwartenkot, ondertekend door Dwight D. Eisenhower, namens de president der Verenigde Staten.

Bronnen:

- De vier kinderen van Willem en Angenietje Zwartenkot
- W.J. Ferkranus, *De laatste vlucht*, Contactblad van 22 april 1997
- W.J. Ferkranus, *De ondergrondse van Adorp, Sauwerd en Wetsinge*, Contactblad van 29 april 1998

blijkt dat beide mannen wel verwant zijn, maar daarvoor moeten we ver terug in de tijd. Beiden zijn nazaten van Date Bijsterveld en Kaatje Spanninga, die de grootouders zijn geworden van Jan Luitje uit Heksum en de overgrootouders van Jan Luitje uit Sauwerd. Date Bijsterveld en Kaatje Spanninga trouwden in 1858 te Adorp en kregen 11 kinderen, waaronder een Jan Luitje Bijsterveld (geb. 1861), genoemd naar zijn grootvader van moederszijde: Jan Luitjes Spanninga.

Jan Reitsema, een held uit Adorp

door Gerta Boonstra

In aanwezigheid van opperrabbin Jakobus en de ambassadeur van Israël werd op 20 april 2017 in Laren N.H. een monument onthuld voor 48 Joodse kinderen en vier volwassenen die omkwamen in de Holocaust. De plechtigheid vond plaats in het Reitsemaplantsoen, op de plek waar van 1911 tot 1971 de gebouwen hadden gestaan van de Berg-Stichting, een instelling voor uit huis geplaatste Joodse kinderen uit sociaal zwakke milieus. Van de 108 Joodse kinderen die hier aan het begin van de Tweede Wereldoorlog waren ondergebracht, werden er 70 gered. Dat was grotendeels te danken aan het heldhaftige optreden van de toenmalige directeur van het Joodse instituut, de heer Jan Reitsema, naar wie op deze dag ook het plantsoen vernoemd werd.

Misschien dat de naam Jan Reitsema ons nu niets meer zegt. Maar feit is dat hij in 1894 geboren werd in Adorp aan de Torenweg als zoon van bakker Hendrik Reitsema en zijn vrouw Dieuwertje Kraaima. Jan Reitsema werd onderwijzer en trouwde in 1919 met Tine Oortmans, dochter van het hoofd der school te Finsterwolde. Met haar vertrok hij naar het westen van Nederland.

Jan Reitsema en Tine Reitsema-Oortmans

De Berg-Stichting bestond al sinds 1911. Het Joodse kindertehuis had een uitstekende naam en stond vooral bekend om de huiselijke, gemoedelijke en warme atmosfeer die het gemis van een gezinssituatie gedeeltelijk moest compenseren. De jonge bewoners van het Instituut bezochten de Openbare Lagere School van Laren en mochten daarna doorstromen naar de ambachtsschool, de huishoudschool of naar een Mulo in de onmiddellijke omgeving.

In 1929 werd lang gezocht naar een nieuw directeurs-echtpaar. Hoewel er vooral gezocht werd in Joodse kringen, lukte het niet een geschikt Joods echtpaar te vinden. Uiteindelijk besloot men een niet-Joods echtpaar te benoemen: Jan en Tine Reitsema. Jan Reitsema had ervaring met kindertehuizen, want van 1922 tot

1929 had hij gewerkt in het Rijksopvoedingsgesticht (R.O.G.) van Amersfoort. In het bevolkingsregister van die plaats lezen we dat hij destijds woonde op het terrein van dit Rijksopvoedingsgesticht, samen met zijn vrouw Tine en zijn toen 19-jarige neef Jan Luitje Raangs, de latere vader van Cees Raangs uit Sauwerd. Toen Jan Reitsema in 1929 benoemd werd tot directeur van de Berg-Stichting was Jan Luitje Raangs, die in Amersfoort zijn H.B.S-diploma behaald had, al weer teruggekeerd naar de ouderlijke boerderij, de Hoge Wier, tussen Adorp en Sauwerd.

Het hoofdgebouw van de Berg-Stichting

Onder leiding van Jan en Tine Reitsema groeide het Instituut te Laren uit tot een van de beste kindertehuizen van Nederland. Naast de huiselijke sfeer was er ruimte voor individuele begeleiding, sport, kunstzinnige vorming en uitstapjes. Bij het 25-jarig jubileum in 1936 beschreef de plaatselijke krant de Berg-Stichting als "een oase in de harde en desillusionerende maatschappij".

Aan die "oase" kwam een eind toen in 1940 de oorlog uitbrak. De gevolgen in Laren waren onmiddellijk voelbaar. Als een van de eerste maatregelen probeerden de Duitsers via de Joodse Raad de niet-Joodse directeur Jan Reitsema te ontslaan, wat niet lukte, want Reitsema voelde zich verantwoordelijk voor zijn pupillen en bleef op zijn plaats. Vervolgens werd het de kinderen van de Berg-Stichting verboden de scholen in Laren en omgeving te bezoeken, terwijl vanaf mei 1942 alle pupillen vanaf zes jaar en hun verzorgers een Jodenster moesten dragen, met uitzondering van het niet-Joodse directeurs-echtpaar. In de zomer van dat zelfde jaar krijgt directeur Jan Reitsema het bevel de gebouwen van de Berg-Stichting per 1 december te ontruimen.

men. Reitsema moet onmiddellijk hebben begrepen wat er op het spel stond en hij bedenkt allerlei listen om de Duitsers om de tuin te leiden. Als eerste stapt hij naar de gemeentesecretaris van Laren en verzoekt hem om de kinderen niet of slechts met grote vertraging uit te schrijven uit het bevolkingsregister, zodat ze later moeilijk te traceren zouden zijn. Vervolgens huurt hij in het grootste geheim een aantal vervallen panden aan het Rapenburg in Amsterdam en organiseert de verhuizing met kleine groepjes kinderen en verzorgers tegelijk. Hoe verstandig dat is, blijkt wanneer één van die groepjes tijdens de verhuizing in Amsterdam terecht komt in een razzia waarbij Joden worden opgepakt.

Jan Reitsema met Joodse pupillen

Jan Reitsema, die deze groep van medewerkers en oudere kinderen begeleidt, begint onmiddellijk het gedrag van de Duitsers te imiteren en stelt zich al schreeuwend en commanderend op aan het hoofd van de groep, daarmee de Duitsers wijsmakend dat de groep al is opgepakt en dat hij ze nu begeleidt naar de Hollandse Schouwburg in plaats van naar het kindertehuis. Een ander lumineus en dapper idee van Jan Reitsema is om de Berg-Stichting voortaan aan te duiden als een "Mischlinge Heim", d.w.z. een tehuis voor kinderen die slechts half Joods zijn. Daarmee wint hij tijd. Het besef dat het hier om kinderen gaat die ook Arisch bloed in de aderen hebben, houdt de nazi's enige tijd op afstand. Die tijd gebruikt Jan Reitsema om met gevaar voor eigen leven onderduikadressen te zoeken voor zijn pupillen. Ook regelt hij de felbegeerde stempels die deportatie naar Westerbork en de vernietigingskampen moeten voorkomen. Hij vindt onderduikadressen voor steeds meer kinderen en laat op de vrijgekomen plekken tijdelijk andere mensen onderduiken, voor wie hij vervolgens ook veilige adressen zoekt. Als hij moet komen uitleggen bij de Amsterdam-

se Hoofdcommissaris van politie waarom er zoveel kinderen verdwijnen, bluft hij dat het om weggelopen kinderen gaat. Als er toch nog een bevel komt dat de drie broertjes Cohen gedeporteerd moeten worden, wendt Jan Reitsema zich tot de Joodse Raad en tot hoge Duitse instanties en weet dit bevel nog dezelfde dag ongedaan te maken.

Maar uiteindelijk is het geduld van de Duitsers toch op. In februari 1943 volgt er een inval op het Rapenburg. Gelukkig zijn niet alle kinderen thuis en Jan Reitsema benadrukt nogmaals dat de kinderen "Mischling" zijn en niet mogen worden meegenomen. Helaas gaan de nazi's dit keer slechts gedeeltelijk mee in zijn redentatie en hij wordt gedwongen 14 kinderen aan te wijzen die volbloed Joods zijn, waarmee hij de andere kinderen voorlopig uit handen van de Duitsers kan houden. De veertien kinderen die Jan Reitsema gedwongen wordt om aan te wijzen, worden meegenomen en zullen nooit terugkeren. Hoe afgrijselijk en onmenselijk moet deze keuze geweest zijn!

In mei 1943 tijdens een grote razzia weet Reitsema opnieuw de Duitsers te overbluffen. Terwijl de kinderen en medewerkers al met hun bepakking klaar staan om te worden meegenomen, eist Reitsema op hoge toon een gesprek met de beruchte SS'er Aus der Fünten (de man die verantwoordelijk is voor de transporten naar de kampen!) en weet hem te overtuigen zijn "Mischlinge Heim" ongemoeid te laten.

Maar daarmee is de ellende nog verre van voorbij. Op 2 augustus 1943 wordt het kindertehuis aan het Rapenburg voor de derde keer binnengevallen. Een aanwezige onderduiker, de 19-jarige Jaap van Meekeren (de latere journalist en TV-presentator) weet via het dak nog op het nippertje te ontvluchten. Als de Duitsers op zijn beslapen bed stuiten, arresteren ze Jan Reitsema en nemen hem mee. De SD (Sicherheitsdienst) wil van hem weten wie die onderduiker is en waar hij is gebleven. Ondanks marteling zegt Reitsema niets. Zijn vrouw Tine kan intussen niet voorkomen dat tijdens zijn afwezigheid de resterende kinderen, gelukkig nog slechts een kleine groep, uit het huis op het Rapenburg wordt gehaald.

Na een maand wordt Jan Reitsema wonder boven wonder vrijgelaten. Omdat er geen kinderen meer zijn om voor te zorgen gaat hij in januari 1944 terug naar Het Gooi. Zelfs dan doet hij nog pogingen om kinderen uit Westerbork vrij te krijgen. Die pogingen moet hij staken als hij wordt opgeroepen voor de Arbeitseinsatz. Hij duikt onder tot aan het einde van de oorlog.

Na de bevrijding blijkt dat er 48 kinderen en vier stafleden van de Berg-Stichting werden vermoord door de nazi's. Hun namen staan op het monument dat in Laren

werd onthuld. Maar dankzij Jan Reitsema hebben ongeveer zeventig kinderen, jongeren en stafleden de oorlogstijd overleefd.

Na de oorlog heropent de Berg-Stichting, met opnieuw Jan en Tine Reitsema als directeursechtpaar. Er worden nu vooral Joodse weeskinderen opgevangen, wiens ouders in de Holocaust zijn omgekomen. Reitsema blijft directeur tot aan zijn pensioen in 1960. Hij ontvangt in 1964 de Yad Vashem-onderscheiding voor zijn hulp aan Joodse kinderen en overlijdt in 1968.

Uit de toespraak van Rabbijn Jacobs bij de plechtigheid op 20 april 2017:

Jan Reitsema deed wat hij moest doen om mens te blijven. Hij weigerde categorisch om mee te werken, niet actief en niet passief. Hij weigerde zelfs om ook maar een klein, bijna te verwaarlozen onderdeelje, een heel minuscuul radertje te zijn van de gruwelijke moordmachine. Hij heeft tientallen van zijn kinderen weten te redden en ervoor gezorgd dat zij gespaard werden voor een afschuwelijk lijden[....] Toen de meerderheid gewillig de verkeerde richting opging, bleef Jan Reitsema mens. Dankzij Jan Reitsema heeft meer dan de helft van de Berg-Stichting overleefd. Maar desondanks staan hier nu toch nog, op dit imposante Monument, de namen van achtenveertig pupillen. Achtenveertig teveel ...

Laatste nieuws 380 kV hoogspanningslijn

Het definitieve besluit t.a.v. de nieuwe 380 kV hoogspanningslijn Eemshaven-Vierverlaten is door het ministerie van Economische Zaken in december jl. genomen, gepubliceerd in de Staatscourant en is met de (impliciete) goedkeuring van de Tweede Kamer nu onherroepelijk.

Het overgrote deel van de zeventien gebieds- en bewonersorganisaties gaat nu tegen dit besluit procederen bij de Raad van State (RvS). Zo ook de vereniging Dorpsbelangen Sauwerd-Wetsinge. De gezamenlijke zienswijzen die eerder gecoördineerd zijn door Erik de Waal, jurist bij Natuur en Milieufederatie Groningen, zullen door Erik in Den Haag bij de RvS worden bepleit. Er wordt geen aparte advocaat ingehuurd. Erik heeft toestemming van de directie van Natuur en Milieufederatie om hiervoor tijd vrij te maken. De proceskosten zullen ook door deze federatie gedragen worden.

De werkgroepen Westerdijkshorn, Sauwerd-Wetsinge en Erik de Waal van Natuur en Milieufederaties zien nog altijd mogelijkheden dat de RvS het 380 kV-plan op onderdelen zal kunnen tegenhouden.

Plechtigheid in Reitsemaplantsoen, Laren, 2017

Bronnen en extra informatie:

- Ineke Hilhorst, Teun Koetsier, Elbert Roest, *De slag om de Berg-Stichting*, Van Wijland, 2017
- Dagblad vh Noorden, 23-02-2017, *Plantsoen in Laren vernoemd naar Groningse verzetsstrijder*
- *Monument voor de Joodse kinderen* (YouTube, 40 minuten)

Twee wierden Enens?

Naar aanleiding van het artikel in de laatste Diepgang over de wierden Enens-west en Enens-oost (de Hoge Wier) kregen we een reactie van de heer Paul Noomen, gezaghebbend historicus en tevens lid van onze vereniging. Hij meldt ons dat de benaming Enens voor de wierde aan de Paddepoelsterweg, door ons als Enens-west betiteld, op een misverstand berust.

De naamgeving is gebaseerd op een foute interpretatie door zijn collega's van de plaatsnaam Einingi die voorkomt in de goederenlijst van het klooster Werden. Met Einingi wordt niet de wierde aan de Paddepoelsterweg bedoeld maar de wierde Enuma in het Humsterland. De wierde Enens-oost - ook wel de Hoge Wier genoemd - is volgens Paul Noomen de enige wierde die recht heeft op deze naam. Graag nemen wij zijn suggestie over.

Rest nog te constateren dat de fraaie gave wierde langs de Paddepoelsterweg nu naamloos is.

Ben Westerink

Nieuwsblad van het Noorden 7-1-1941

ADORP. Bij het openmaken van een verstopt geraakte duiker in den weg tusschen Adorp en Sauwerd heeft men een vischotter verjaagd, welke zich in dien duiker ophield. Het is volgens ter zake deskundigen voor het eerst sinds een twintigtal jaren, dat een exemplaar van deze diersoort hier in de omgeving wordt gesignaleerd.

Nieuwsblad van het Noorden 10-9-1942

Nog een waarschuwing
Het heeft den laatsten tijd niet ontbroken aan waarschuwingen van allerlei aard van officieele Deutsche zyde tegen sabotage en in het algemeen daden, welke gericht zijn tegen de bezettende overheid. Bijzondere aandacht mag echter worden gevraagd voor het in de Völkischer Beobachter verschenen artikel van Ryksminister Alfred Rosenberg, waarvan wij gisteren onder de rubriek der buitenlandsche persstemmen, een deel hebben geciteerd. Hierin wordt de houding van Duitschland ten opzichte van de bewoners der bezette gebieden zeer duidelijk gesteld. Men kan er niets anders in lezen dan een laatste ernstige waarschuwing tot hen, die ook nu nog niet de realiteit willen aanvaarden en al dan niet onder invloed van een directe buitenland-sche propaganda een afwijzende houding aannemen, welke zich in daden uit.

Nieuwsblad van het Noorden 10-9-1942

Wederom tegen veehouders opgetreden in Haren, Adorp, Groningen en Noorddijk
Enkele dagen geleden is melding gemaakt van het optreden der overheid tegen een boer in Overijssel, die de melk van zijn bedrijf niet afleverde. Thans kunnen nieuwe gevallen worden gemeld, waarin de Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij krasse maatregelen heeft genomen tegen landbouwers, die hun plichten ten aanzien van de voedselvoorziening verzaken. Veehouders in Haren, Adorp, Groningen en Noorddijk moeten een aantal koeien inleveren. Ook in de overige provincies kunnen soortgelijke maatregelen binnenkort worden verwacht. Deze veehouders, die de voedselvoorziening van hun volk tegenwerkten, hebben deze ernstige gevolgen uitsluitend aan zichzelf te wijten.

Nieuwsblad van het Noorden 28-4-1945

AANGIFTEPLICHT ROERENDE GOEDEREN

De burgemeester der gemeente Groningen, in opdracht van het Nederlandsch Militair Gezag, maakt het publiek met den meesten nadruk er op attent, dat een ieder, die, tengevolge van maatregelen van den bezetter, of tengevolge van de bijzondere oorlogsomstandigheden, roerende goederen onder zich heeft of had, welke hem niet toebehoor(d)en en voorts een ieder, die roerende goederen van vijandelijke onderdanen, N.S. B.-ers of andere landverraders onder zich heeft of had, verplicht is hiervan onmiddellijk aangifte te doen aan het daarvoor ingestelde bureau, hetwelk voorloopig is gevestigd Oude Boteringestr. 12 te Groningen (Noordhoff's Uitge-verszaak). Dit bureau is geopend van 9-12 en van 14-16 uur.

Kornellis van Wetsinge

In Diepgang nr. 15 is de vraag gesteld: wie was Kornellis van Wetsinge, één van de inwoners van Vliedorp (bij Ulrum) die tijdens de Kerstvloed van 1717 is verdronken (*obitt in diluvio*).

Van Gerta Boonstra kwam de volgende reactie.

In het kerkboek van Niekerk Vliedorp is op de datum 20 juni 1717 met attestatie te vinden:

Meenje Meertens huisvrouw van Kornellis Gerrits van Wetsinge (obiit in diluvio) (NB: De toevoeging *obiit in diluvio* is pas later toegevoegd)

Op de site Alle Groningers kun je vervolgens vinden dat Meenje Meertens uit Winsum in 1709 in Wetsinge-Sauwerd getrouwd is met Folkert Egbert uit Bellingeweer. Drie maanden later wordt hun dochter Reenje geboren. Op 23 mei 1717 trouwt dezelfde Meenje Meertens, intussen weduwe geworden, opnieuw. Weer in de kerkelijke gemeente Wetsinge-Sauwerd. Nu met Cornelis Gerrits uit Wierum. Dit moet de Kornellis van Wetsinge zijn die de Kerstvloed in Vliedorp niet heeft overleefd.

In het kerkboek van Wierum was deze Cornelis Gerrits niet terug te vinden, maar het verhaal is dus ongeveer zo:

Cornelis Gerrits uit Wierum trouwt in mei 1717 met weduwe Meenje Meertens uit Wetsinge. Waarschijnlijk in de kerk van Wetsinge. Een maand (20 juni) later verhuist het jonge stel naar Vliedorp, waar het eind 1717 gruwelijk mis ging.

Tips

Kaart van Beckeringh

Deze winter bezocht ik, samen met pakweg 50 medestudenten, vijf colleges over "de kaart van Beckeringh" in het kader van HOV/Seniorenacademie Groningen. De reeks colleges werd prima verzorgd door prof. Dr. Reinder Reinders, emeritus hoogleraar archeologie aan de RUG. De colleges behandelden de ontstaansgeschiedenis en de betekenis van deze beroemde kaart. De Beckeringhkaart geeft samen met de vele voorstudies en schetskaarten een gedetailleerde blik op het Groninger landschap van de 18e eeuw. Reinders gebruikte de kaart als kader voor informatie over landschap en ontginning, verdediging, machtslandschap (borg en buitenhuizen) en nijverheid.

Mogelijk worden deze colleges opnieuw gegeven in het komende najaar en/of winter. Aanrader! Kijk af en toe op www.hovoseniorenacademie.nl voor informatie en nieuws.

Jan de Groot

Gekmanswaark

Het nieuwste boek van Bé Kuipers ligt in de winkel: *Gekmanswaark*. Vol met mooie en herkenbare verhalen in het Gronings - een mooie aanvulling op de verhalen in het *Contactblad van Adorp, Sauwerd en Wetsinge*.

Het boekje is uitgegeven door Stichting 't Grunneger Bouk, Scheemda, is gedrukt door De Bruin te Zuidbroek en kost € 9,95 (bijv. in het Kerkje van Wetsinge).

Voortdurend verzet

Onder deze titel vindt van 30 maart t/m 27 mei een tentoonstelling plaats in het Noordelijk Scheepvaartmuseum, Groningen, in samenwerking met het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen. Zeven verzetshelden uit WO II worden belicht, maar ook hedendaagse verzetsstrijders. Centrale vraag is: *wat zou jij doen in dergelijke situaties?*

Pioniers van het Noorden

Expositie in het museum Wierdenland te Ezinge: op ontdekkingsreis door het Fries-Groningse terpengebied, een tijdreis langs de eerste vormen van "watermanagement" in Nederland. De tentoonstelling is het resultaat van drie jaar onderzoek door wetenschappers van de RUG, samen met bewoners van o.a. de Groningse dorpen Ulrum, Warffum en Godlinze naar de ontstaansgeschiedenis van deze dorpen. Van onbewoonbare kwelderlandschappen naar vruchtbaar kleigebied: welke nu nog zichtbare sporen heeft de geschiedenis achtergelaten?

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl
Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com
Bé Kuipers, Noorderweg 13, 9771BP Sauwerd, be.kuipers@gmail.com
Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl

Contactadressen Historische Kring

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)
Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774 PL Adorp, kwerrod@gmail.com
(penningmeester/ ledenadministratie)
website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 15,- per jaar (meer mag natuurlijk altijd) en kan alleen door automatische incasso worden voldaan.

De prijs bij losse verkoop (nummer van 12 pagina's) is € 2,50 per stuk.

Diepgang wordt geprint bij de Opmaakfabriek te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.